

TIJORAT BANKLARIDA BANK XIZMATLARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Valiyev Doniyor Baxtiyor o'g'li

Toshkent xalqaro universiteti

tadqiqotchisi

ORCID: 0009-0008-5362-8738

Annotatsiya

Maqolada tijorat banklarida bank xizmatlarining raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlari tadqiq etilgan. O'zbekiston bank tizimining konsentratsiya darajasi, davlat ulushi, foiz marjasi va raqamli xizmatlar qamrovi xalqaro ko'rsatkichlar bilan qiyosiy tahlil qilingan. Raqobatbardoshlikni narx, sifat, raqamli va institutsional omillar birligida baholovchi integral yondashuv asoslangan. Tadqiqot Markaziy bank, Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon banki ma'lumotlari hamda xorijiy tajribaga tayanadi. Natijalarga ko'ra, banklar kesimida hisoblangan Herfindal-Hirshman indeksi 698-781 oralig'ida bo'lsa-da, yakuniy mulkdor bo'yicha jamlangan indeks 4100 dan yuqori. Davlat ulushi mavjud banklarda kredit-depozit nisbati 190 foiz, boshqa banklarda 98 foizni tashkil etadi, bu bozorning ikki segmentga bo'linganini ko'rsatadi. Mexanizm samaradorligini kuzatish uchun bank xizmatlari raqobatbardoshligining integral indeksi taklif etilgan. Natijalar asosida ochiq banking, mijozga yo'naltirilgan xizmat sifati standarti hamda davlat ulushini qisqartirish bo'yicha uchta amaliy taklif ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banki, bank xizmatlari, raqobatbardoshlik, bozor konsentratsiyasi, Herfindal-Hirshman indeksi, davlat ulushi, ochiq banking, raqamli transformatsiya.

Аннотация

В статье исследуются механизмы повышения конкурентоспособности банковских услуг в коммерческих банках. Проведён сравнительный анализ уровня концентрации банковской системы Узбекистана, доли государства, процентной маржи и охвата цифровыми услугами с международными показателями. Обоснован интегральный подход, оценивающий конкурентоспособность в единстве ценовых, качественных, цифровых и институциональных факторов. Исследование опирается на данные Центрального банка, Международного валютного фонда и Всемирного банка, а также на зарубежный опыт. Согласно результатам, индекс Херфиндаля-Хиршмана, рассчитанный по отдельным банкам, находится в диапазоне 698-781, тогда как индекс, агрегированный по конечному собственнику, превышает 4100. Отношение кредитов к депозитам в банках с государственным участием составляет 190%, в остальных банках 98%, что свидетельствует о разделении рынка на два сегмента. Для мониторинга эффективности механизма предложен интегральный индекс конкурентоспособности банковских услуг. На основе результатов разработаны три практических предложения: внедрение открытого

банкинга, единый клиентоориентированный стандарт качества обслуживания и сокращение доли государства.

Ключевые слова: коммерческий банк, банковские услуги, конкурентоспособность, рыночная концентрация, индекс Херфиндаля-Хиршмана, доля государства, открытый банкинг, цифровая трансформация.

Abstract

The article examines mechanisms for increasing the competitiveness of banking services in commercial banks. The concentration level of Uzbekistan's banking system, the state share, the interest margin and the coverage of digital services are compared with international indicators. An integrated approach is substantiated that assesses competitiveness through the unity of price, quality, digital and institutional factors. The study relies on data from the Central Bank, the International Monetary Fund and the World Bank, as well as on foreign experience. The results show that the Herfindahl-Hirschman index calculated across individual banks ranges from 698 to 781, while the index aggregated by ultimate owner exceeds 4100. The loan-to-deposit ratio is 190% in banks with state participation and 98% in other banks, which indicates a market split into two segments. An integrated index of banking service competitiveness is proposed for monitoring the effectiveness of the mechanism. Based on the results, three practical proposals are developed: introducing open banking, a unified customer-oriented service quality standard, and reducing the state share.

Keywords: commercial bank, banking services, competitiveness, market concentration, Herfindahl-Hirschman index, state ownership, open banking, digital transformation.

KIRISH

Bank xizmatlari bozorida raqobat ustunligining manbai o'zgarmoqda: u aktivlar ko'lamidan xizmat narxi, sifati va tezligiga ko'chmoqda. 2025-yilda jahon bank sektori 1,3 trln AQSh dollari sof foyda olib, yana rekord qayd etdi. Shunga qaramay, moddiy kapital rentabelligi (ROTE) 12,4 foizdan 11,8 foizga, sof foiz marjasi 1,65 foizdan 1,63 foizga pasaydi [19]. Xuddi shu manbaga ko'ra, 2021-2025-yillarda yirik fintex kompaniyalar daromadi 22 foizga, an'anaviy banklarniki 5 foizga o'sgan, fintexlarning tarmoq daromadidagi ulushi esa 17 foizga yetgan. Demak, rekord foyda fonida ham banklar mijoz bilan munosabat ustidan nazoratni asta-sekin boy bermoqda.

Talab tomoni ham tubdan o'zgardi. Jahon bankining Global Findex 2025 tadqiqotiga ko'ra, dunyo katta yoshli aholisining 79 foizi moliyaviy hisobvaraqqa ega, bu ko'rsatkich 2011-yilda 51 foiz edi; 42 foizi savdo nuqtalarida raqamli to'lovni amalga oshirgan [16]. Hisobvaraqq ochish endi raqobat maydoni emas. Raqobat hisobvaraqqdan foydalanish chuqurligi, ya'ni jamg'arma, kredit va to'lov xizmatlarining qulayligi hamda narxi ustida bormoqda.

O'zbekistonda bu muammo o'ziga xos tuzilmaviy ko'rinishga ega. 2026-yil 1-yanvar holatiga tijorat banklari aktivlari 924,8 trln so'mni tashkil etgan, 2026-yil 1-aprel holatiga 34 ta bank faoliyat yuritgan [34; 35]. Davlat ulushi mavjud to'qqiz bank aktivlarning 63 foizini, kreditlarning 67 foizini nazorat qiladi [13]. Bank tizimini isloh qilish strategiyasi tasdiqlangan 2020-yilda bu ulush 85 foizdan yuqori edi [28].

Pasayish sezilarli, biroq yangilangan “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi davlat banklarini xususiylashtirishni 2027-yilga qoldirdi va 2030-yilga mo‘ljal sifatida 55 foizni belgiladi [32].

Muammoning makroiqtisodiy ahamiyati moliya tizimining bankka tayanganligi bilan belgilanadi. 2024-yil 1-iyul holatiga bank sektori moliya tizimi jami aktivlarining 94,6 foizini tashkil etgan, bank aktivlari esa 2023-yil yakunida yalpi ichki mahsulotning 55 foiziga teng bo‘lgan [12]. Kapital bozori va nobank moliya tashkilotlari kichik bo‘lgan sharoitda korxonalar va aholi uchun moliyaviy xizmatlarning narxi hamda sifati deyarli to‘liq banklararo raqobat darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli bank xizmatlari raqobatbardoshligi faqat tarmoq masalasi emas, balki iqtisodiy o‘rinish sifatining omilidir.

Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVJ) 2026-yilgi maslahatlashuv yakunida davlat banklarining ustunligi hamda yo‘naltirilgan va imtiyozli kreditlash raqobatni cheklayotganini qayd etdi [13]. Shu bilan birga, Markaziy bank 2026-yil sentabrda ochiq banking, raqamli identifikatsiya va “tartibga solish qumdoni”ni nazarda tutuvchi 2030-yilgacha fintex strategiyasini tasdiqladi [30]. Mulkchilik islohoti bosqichma-bosqich davom etayotgan, raqamli infratuzilma islohoti esa jadallashgan sharoitda raqobatbardoshlikni oshirish mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqish zarurati yuzaga keladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Bank raqobati nazariyasi uch yo‘nalishda rivojlangan: raqobat ustunligi manbalari, raqobatni o‘lchash va raqobatning barqarorlikka ta’siri. Birinchi yo‘nalishning asosi Porter [23] konsepsiyasi bo‘lib, unga ko‘ra ustunlik xarajatlar bo‘yicha yetakchilik yoki tabaqalashtirish orqali shakllanadi. Bank ishiga tatbiqan bu narx raqobati (foiz stavkasi, komissiya) va narxdan tashqari raqobat (sifat, tezlik, kanal qulayligi) ko‘rinishini oladi. Rose va Hudgins [24] bank xizmatlari to‘plamini kengaytirish va daromadni diversifikatsiya qilishni raqobatbardoshlikning boshqaruv dastagi sifatida talqin etadi.

Ikkinchi yo‘nalish o‘lchov masalasiga bag‘ishlangan. An’anaviy “tuzilma-xulq-natija” yondashuvi raqobatni konsentratsiya ko‘rsatkichlari orqali baholaydi. Panzar va Rosse [20] daromadning omil narxlariga elastikligiga asoslangan H-statistikani, Boone [4] esa foydaning xarajat samaradorligiga sezgiriligiga asoslangan indikatori taklif qildi. Claessens va Laeven [6] 50 mamlakat misolida raqobat darajasini konsentratsiya emas, balki bozorga kirish erkinligi, xorijiy banklar ishtiroki va faoliyat cheklovlarining kamligi belgilashini ko‘rsatdi. Bu xulosa mazkur tadqiqot uchun tayanch hisoblanadi: banklar sonining ko‘pligi raqobatni kafolatlamaydi.

Uchinchi yo‘nalishda ikki qarama-qarshi gipoteza mavjud. Keeley [15] raqobat kuchayishi bank litsenziyasi qiymatini pasaytirib, tavakkalchilikka undashini asosladi. Boyd va De Nicoló [5] esa bozor hokimiyati kredit stavkalarini oshirib, qarz oluvchilar riskini kuchaytirishini ko‘rsatdi. Beck va boshqalar [2] 69 mamlakat ma’lumotlarida konsentratsiyalashgan tizimlarda inqiroz ehtimoli pastligini, ayni paytda raqobatni cheklovchi tartibga solish mo‘rtlikni oshirishini aniqladi.

Samaradorlik va mulkchilik masalasi alohida o'rin tutadi. Berger va Hannan [3] bozor hokimiyatiga ega banklar xarajat samaradorligini yo'qotishini ("sokin hayot" gipotezasi) isbotladi. La Porta va boshqalar [18] banklarga davlat egaligi yuqori bo'lgan mamlakatlarda moliyaviy rivojlanish va unumdorlik o'sishi sustroq ekanini ko'rsatdi. Demirgüç-Kunt va Huizinga [8] foiz marjasi bank xususiyatlari, soliqqa tortish va institutsional muhitga bog'liqligini aniqladi.

Xizmat sifati va raqamlashtirish adabiyotning keyingi qatlamini tashkil etadi. Parasuraman va boshqalar [21] xizmat sifatini besh o'lchamda - ishonchlilik, javobgarlik, ishonch uyg'otish, hamdardlik va moddiy muhit - baholovchi SERVQUAL shkalasini ishlab chiqdi. Philippon [22] AQShda moliyaviy vositachilikning birlik xarajati bir asrdan ortiq davrda 2 foiz atrofida saqlanganini ko'rsatib, fintexni ushbu xarajatni pasaytirish imkoniyati sifatida baholadi. Frost va boshqalar [10] yirik texnologik kompaniyalar moliya bozoriga raqobat sust va tartibga solish yumshoq bo'lgan joyda tezroq kirishini aniqladi. Vives [27] raqamli transformatsiya qisqa muddatda raqobatni kuchaytirishini, uzoq muddatda esa platformalar hukmronligi xavfini tug'dirishini ta'kidlaydi.

Mahalliy adabiyotda Abdullayeva [29] hamda Omonov va Qoraliyev [31] bank xizmatlarining tasnifi, tijorat banki faoliyatining tashkiliy asoslari va resurs bazasini tizimli yoritgan. T. Bobakulov, O. Sattarov, Z. Mamadiyarov, B. Berdiyarov kabi olimlarning ishlarida bank tizimi barqarorligi, likvidlik, transformatsiya va masofaviy bank xizmatlari masalalari o'rganilgan. Xalqaro tashkilotlar tahlillarida davlat banklarini transformatsiya qilish va yo'naltirilgan kreditlashni qisqartirish markaziy o'rin tutadi [11]; [13].

Mavjud tadqiqotlarda uchta bo'shliq ko'zga tashlanadi. Raqobatbardoshlik ko'pincha alohida bankning moliyaviy ko'rsatkichlari darajasida baholanadi, bozor tuzilmasi bilan bog'lanmaydi. Konsentratsiya banklar kesimida o'lchanadi, yakuniy mulkdor kesimida o'lchanmaydi. Narx, sifat, raqamli va institutsional dastaklar yagona mexanizm sifatida emas, alohida-alohida ko'riladi.

Ilmiy muammo quyidagi ziddiyatda ifodalanadi: O'zbekiston bank bozori banklar soni va rasmiy konsentratsiya ko'rsatkichlari bo'yicha raqobatli ko'rinadi, amalda esa xizmatlar narxi va sifati bo'yicha raqobat cheklangan. Standart ko'rsatkichlar bu ziddiyatni tushuntirmaydi, chunki ular mulkchilik tuzilmasi va resurslardan foydalanishdagi tengsizlikni hisobga olmaydi. Natijada raqobatbardoshlikni oshirish choralari ko'proq alohida bank darajasiga qaratiladi, bozor darajasidagi to'siqlar esa saqlanib qoladi.

Mazkur tadqiqotda bank xizmatlarining raqobatbardoshligi deganda bankning mijoz uchun qiymatni raqobatchilarga nisbatan qulayroq narx, yuqoriroq sifat va kamroq vaqt sarfi bilan barqaror yetkazib berish qobiliyati tushuniladi. Raqobatbardoshlikni oshirish mexanizmi esa ushbu qobiliyatga ta'sir etuvchi institutsional, iqtisodiy, tashkiliy va texnologik dastaklar hamda ularni qo'llash tartibi majmuidir. Bunday ta'rif raqobatbardoshlikni faqat bankning ichki ko'rsatkichi emas, balki bozor sharoiti bilan birgalikda shakllanadigan natija sifatida ko'rishga imkon beradi.

Tadqiqotning maqsadi - tijorat banklarida bank xizmatlarining raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlarini bozor tuzilmasi, narx, sifat va raqamli infratuzilma birligida takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif ishlab chiqish. Maqsadga erishish uchun bozor tuzilmasi miqdoriy baholandi, davlat va xususiy banklar guruhlarini qiyoslandi, xalqaro mo'ljallar bilan tafovut aniqlandi va mexanizm bloklari tizimlashtirildi.

Tadqiqotning ilmiy jihatlari uch nuqtada jamlanadi. Birinchidan, konsentratsiyani yakuniy mulkdor bo'yicha jamlangan Herfindal-Hirshman indeksi orqali baholash taklif etildi. Ikkinchidan, kredit-depozit nisbatidagi guruhlararo tafovut bozordan tashqari resurs ustunligining diagnostik ko'rsatkichi sifatida asoslandi. Uchinchidan, raqobatbardoshlikni oshirishning to'rt blokli mexanizmi va uni kuzatish uchun integral indeks ishlab chiqildi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot ikkilamchi ma'lumotlar asosidagi tavsifiy-tahliliy dizaynga ega bo'lib, 2020-2026-yillar davrini qamraydi. Asosiy empirik baza - Markaziy bankning 2026-yil 1-yanvar holatiga banklar kesimidagi ko'rsatkichlari va 2026-yil 1-aprel holatiga tizim ko'rsatkichlari. Qiyosiy ma'lumotlar XVJning moliya sektorini baholash dasturi hisobotlari va 2026-yilgi IV modda bo'yicha hisobotidan, Global Findex 2025 bazasidan, Markaziy bankning milliy moliyaviy inklyuzivlik indekslaridan hamda McKinsey yillik sharhidan olindi [1].

Besh usul qo'llanildi. Iqtisodiy tahlil yordamida aktivlar, kreditlar, kapital va depozitlar tarkibi o'rganildi. Qiyosiy tahlil davlat ulushi mavjud banklarni boshqa banklar bilan hamda O'zbekiston ko'rsatkichlarini global mo'ljallar bilan solishtirishda ishlatildi. Statistik usullar konsentratsiya koeffitsiyentlari va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashni qamradi. Tizimli yondashuv mexanizm bloklarini ajratishda, mantiqiy umumlashtirish esa xulosa va takliflarni shakllantirishda qo'llanildi.

Ko'rsatkichlar tizimi mexanizmning to'rt blokiga mos tuzildi. Institutsional blok konsentratsiya va davlat ulushi, narx bloki foiz spreadi va kredit-depozit nisbati, sifat bloki muammoli kreditlar ulushi va kapital yetarliligi, raqamli blok esa hisobvaraqlar egaligi va masofaviy kanallardan foydalanish orqali tavsiflandi.

Bozor konsentratsiyasi k ta eng yirik bankning ulushi va Herfindal-Hirshman indeksi (HHI) orqali baholandi:

$$CR_k = \sum_{i=1}^k s_i, \quad HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2 \quad (1)$$

bu yerda CR_k - k ta eng yirik bankning tizim aktivlaridagi jami ulushi, foizda; HHI - Herfindal-Hirshman indeksi; s_i - i -bankning tizim aktivlaridagi foizli ulushi; k - hisobga olingan eng yirik banklar soni; n - banklar soni.

Ulushlar foizda olinganda HHI 0 dan 10 000 gacha qiymat qabul qiladi: bozorda yagona bank bo'lsa, u 10 000 ga teng, ulushlar ko'plab banklar o'rtasida teng taqsimlansa, nolga yaqinlashadi. Talqin uchun AQSh Adliya vazirligi va Federal savdo komissiyasi mezonlari olindi: 1000 dan past qiymat konsentratsiyalashmagan, 1000-1800 o'rtacha, 1800 dan yuqori qiymat yuqori konsentratsiyalashgan bozorni bildiradi [25].

Mulkdor bo'yicha jamlangan indeksda bitta yakuniy mulkdorga tegishli banklar ulushi qo'shib, yagona ishtirokchi sifatida kvadratga ko'tarildi:

$$HHI_m = (\sum_{i \in D} s_i)^2 + \sum_{j \notin D} s_j^2 \quad (2)$$

bu yerda HHI_m - mulkdor bo'yicha jamlangan Herfindal-Hirshman indeksi; D - davlat ulushi mavjud banklar to'plami; s_i - D to'plamiga kiruvchi i -bankning ulushi; s_j - D to'plamiga kirmaydigan j -bankning ulushi, foizda.

Formula bitta mulkdorga tegishli banklarni yagona ishtirokchi sifatida ko'radi, shu sababli davlat ulushi mavjud banklarning jami ulushi qancha katta bo'lsa, HHI_m va oddiy HHI o'rtasidagi farq shuncha ortadi. Resurslardan foydalanishdagi tafovut kredit-depozit nisbati, ya'ni kredit qo'yilmalarining depozitlarga foizli nisbati orqali o'lchandi.

Hisob-kitob uch bosqichda bajarildi. Avval har bir bankning aktivlardagi ulushi mutlaq ko'rsatkichlardan qayta hisoblandi, chunki manbada ulushlar butun songacha yaxlitlangan. So'ngra konsentratsiya koeffitsiyentlari va HHI ning quyi hamda yuqori chegaralari aniqlandi. Yakunda banklar ikki guruhga ajratilib, kredit-depozit va kapital-aktiv nisbatlari har bir guruh uchun alohida hisoblandi. Integral indeksni tuzishda subindekslarni yagona shkalaga keltirish uchun minimal-maksimal me'yorlash qo'llaniladi: har bir ko'rsatkichning joriy qiymati uning kuzatilgan eng past va eng yuqori qiymatlari oralig'idagi o'rniga qarab 0 dan 1 gacha baholanadi. Qiymati o'sishi raqobat uchun salbiy bo'lgan ko'rsatkichlar, masalan mulkdor bo'yicha jamlangan HHI , teskari shkalada olinadi.

Tadqiqotning uchta cheklovi bor. Ochiq manbada 14 ta bank bo'yicha aniq ulushlar mavjud bo'lgani sababli HHI nuqtaviy emas, oralik ko'rinishida baholandi: quyi chegara ma'lum ulushlar kvadratlari yig'indisi, yuqori chegara qolgan ulushning eng notekis taqsimoti farazi bilan hisoblandi. Banklar kesimida daromad va xarajatlarning ko'p yillik paneli mavjud emasligi Panzar-Rosse va Boone ko'rsatkichlarini hisoblashga imkon bermadi. Guruhlar bo'yicha foiz spreadi va muammoli kreditlar ma'lumoti 2024-yil yakuniga tegishli.

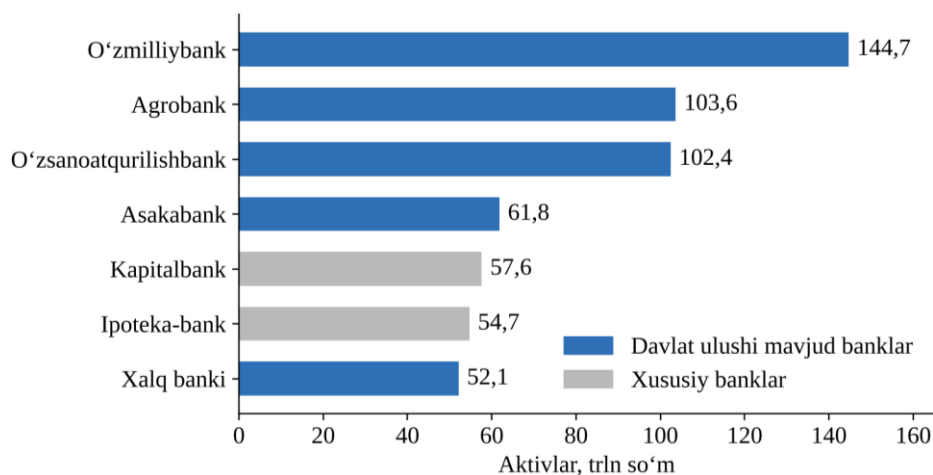
TAHLIL VA NATIJALAR

2026-yil 1-yanvar holatiga uchta eng yirik bank - O'zmilliybank, Agrobank va O'zsanoatqurilishbank - tizim aktivlarining 37,9 foizini, beshta eng yirik bank 50,8 foizini egallagan (1-rasm). Yetti yirik bankdan beshtasi davlat ulushiga ega.

1-rasmda eng yirik bank - O'zmilliybank aktivlari (144,7 trln so'm) yettinchi o'rindagi Xalq banki aktivlaridan (52,1 trln so'm) qariyb 2,8 baravar ko'p, yetti bankdan faqat ikkitasi - Kapitalbank va Ipoteka-bank xususiy banklar hisoblanadi [34].

Banklar kesimida hisoblangan HHI 698-781 oralig'ida bo'lib, 1000 lik chegaradan past. Rasmiy mezon bo'yicha bozor konsentratsiyalashmagan hisoblanadi. Biroq davlat ulushi mavjud banklarning yakuniy aksiyadori bitta - Iqtisodiyot va moliya vazirligi [12]. Ularning 63,5 foizlik jami ulushi yagona ishtirokchi sifatida olinsa, mulkdor bo'yicha jamlangan indeks 4100 dan oshadi. Bu qiymat yuqori konsentratsiya chegarasidan (1800) ikki baravardan ziyod yuqori. Ikki ko'rsatkich

orasidagi besh-olti baravarlik farq kirish qismida qo'yilgan ziddiyatning miqdoriy ifodasidir.

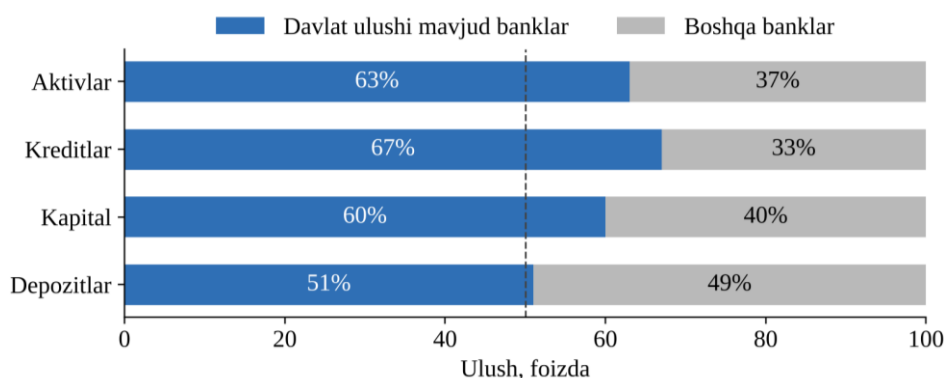
1-rasm. Aktivlari bo'yicha yetti yirik tijorat banki, 2026-yil 1-yanvar holatiga¹

Tizimli ahamiyatga molik banklar ro'yxati ham shu manzarani tasdiqlaydi. 2026-yil uchun belgilangan yetti bank 2025-yil 1-oktabr holatiga tizim aktivlarining 64 foizini egallagan, ulardan beshtasi davlat ulushiga ega [33].

Davlat ulushi dinamikasi ijobiy va bosqichma-bosqich: 2019-yil boshida 84 foiz, 2024-yil o'rtasida 67 foiz, 2026-yil boshida 63 foiz [12; 34]. 2025-yilda xususiy banklar aktivlari 26,9 foizga, davlat banklariniki 16,6 foizga oshgan [17]. Demak, ulushning qisqarishi hozircha xususiylashtirish emas, balki xususiy banklarning tezroq o'sishi hisobiga yuz bermoqda. Kapitalda ham shu tendensiya kuzatiladi: 2026-yil 1-iyun holatiga jami kapital 145,5 trln so'mga yetgan, davlat ulushi mavjud banklarning undagi hissasi 58,7 foizga tushgan [26].

Resurs bazasi: depozit bozorida xususiy banklar faolroq.

Davlat ulushi mavjud banklar kreditlarning 67 foizini bergan holda depozitlarning 51 foizini jalb qilgan (2-rasm).

2-rasm. Banklar guruhlarining asosiy ko'rsatkichlardagi ulushi, 2026-yil 1-yanvar holatiga²

¹ Manba: [34] ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

² Manba: [34] ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

2-rasmda davlat ulushi mavjud banklarning kreditlardagi ulushi (67 foiz) aktivlardagi ulushidan (63 foiz) yuqori, depozitlardagi ulushi (51 foiz) esa ancha past; kapitalda bu ulush 60 foizni tashkil etadi [34].

Mutlaq ko'rsatkichlar va ulardan hisoblangan nisbatlar bu nomutanosiblikning manbasini ochib beradi (1-jadval).

1-jadval

Banklar guruhlar bo'yicha asosiy ko'rsatkichlar, 2026-yil 1-yanvar holatiga¹

Ko'rsatkich	Davlat ulushi mavjud banklar	Boshqa banklar	Tizim bo'yicha
Aktivlar, mlrd so'm	586 937	337 827	924 764
Kredit qo'yilmalari, mlrd so'm	404 469	199 533	604 002
Kapital, mlrd so'm	81 426	53 913	135 339
Depozitlar, mlrd so'm	212 671	204 588	417 259
Kredit-depozit nisbati, foizda	190,2	97,5	144,8
Kapitalning aktivlarga nisbati, foizda	13,9	16,0	14,6

Davlat banklarida har 100 so'm depozitga 190 so'm kredit to'g'ri keladi, boshqa banklarda 98 so'm. 92 foiz punktik farq davlat banklari kreditlarining katta qismi bozordan jalb qilingan depozitlar emas, balki davlat va tashqi qarz resurslari hisobiga moliyalashtirilishiga ishora qiladi. Kapitalbank misoli buni yaqqol ko'rsatadi: uning aktivlardagi ulushi 6 foiz, depozitlardagi ulushi 11 foiz [34]. Omonatchi uchun raqobatda xususiy banklar allaqachon faolroq. Kredit bozorida esa resurs narxi teng bo'lmagani uchun ular davlat banklari bilan bir xil sharoitda raqobatlasha olmaydi.

2026-yil 1-aprel holatiga depozitlar yillik 33 foizga, kredit qo'yilmalari 13 foizga o'sgan. Kreditlarda xorijiy valyuta ulushi 42 foizdan 40 foizga, depozitlarda 24 foizdan 20 foizga tushgan [36]. Kapital monandligi 18,5 foiz, aktivlar rentabelligi 2,6 foiz bo'lgan [35]. Tizim barqaror, shuning uchun raqobatni kuchaytirish barqarorlik hisobiga emas, samaradorlik hisobiga amalga oshirilishi mumkin.

Narx va sifat: ikki segmentli bozor.

XVJ ma'lumotlari guruhlar o'rtasidagi narx tafovutini ko'rsatadi (2-jadval).

2-jadval

Banklar guruhlar bo'yicha moliyaviy ko'rsatkichlar, 2024-yil²

Ko'rsatkich	Tizim	Davlat banklari	Mahalliy xususiy banklar	Xorijiy kapitall banklar
Aktivlardagi ulush, foizda	100,0	65,5	23,5	11,1
Muammoli kreditlar ulushi, foizda	4,0	3,9	2,6	7,5
Kredit va depozit stavkalari spreadi, foiz punkti	4,1	1,5	7,2	4,3

¹ Manba: [34] ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

² Manba: [11].

Davlat banklarida spred 1,5 foiz punkt, mahalliy xususiy banklarda 7,2 foiz punkt. Bu samaradorlik farqi emas, segmentlar farqidir: davlat banklari imtiyozli resurs hisobiga past stavkada yirik korxonalarni, xususiy banklar bozor resursi hisobiga yuqori stavkada chakana va kichik biznes mijozlarini kreditlaydi. Yo‘naltirilgan va imtiyozli kreditlar ulushi 2020-yildagi 39 foizdan 2024-yil yakunida 24 foizga tushgan, ammo hali ham kredit portfelining qariyb chorak qismini tashkil etadi [11].

Sifat ko‘rsatkichlarining shaffofligi ham cheklangan. XVJ me‘yoriy muammoli kreditlar ko‘rsatkichi moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo‘yicha ko‘rsatkichdan deyarli ikki baravar past ekanini qayd etgan [13]. Aktivlar sifati to‘g‘risidagi ma‘lumotning to‘liq emasligi mijoz va investor uchun banklarni solishtirishni qiyinlashtiradi.

Markaziy bankning aktivlar hajmi bo‘yicha guruhlashtirilgan ma‘lumotlari ko‘lam o‘z-o‘zidan samaradorlik bermasligini ko‘rsatadi (3-jadval).

3-jadval

Aktivlar hajmi bo‘yicha guruhlangan banklar ko‘rsatkichlari, 2026-yil 1-aprel holatiga¹

Banklar guruhi (aktivlar hajmi o‘sishi tartibida)	Banklar soni	Kapital monandligi, foizda	Aktivlar rentabelligi, foizda	Sof foyda, mlrd so‘m
1-guruh (3 trln so‘mgacha)	5	44,9	1,7	18
2-guruh (3-10 trln so‘m)	8	19,8	4,8	437
3-guruh (o‘rta banklar)	10	19,7	4,3	1 577
4-guruh (eng yirik banklar)	11	17,9	2,1	3 493
Tizim bo‘yicha	34	18,5	2,6	5 524

Eng yirik 11 bankda aktivlar rentabelligi 2,1 foiz bo‘lsa, ikkinchi va uchinchi guruhlardagi 18 bankda 4,3-4,8 foiz. Yirik banklar tizim sof foydasining 63 foizini shakllantiradi, lekin aktiv birligiga ikki baravar kam daromad oladi. Eng kichik besh bankda kapital monandligi 44,9 foiz, rentabellik esa 1,7 foiz: ular kapitalni to‘liq ishlatadigan ko‘lamga hali erishmagan. Demak, bozorda raqobat bosimini asosan o‘rta banklar yaratmoqda. Mexanizm ularning o‘rishini cheklayotgan resurs tengsizligini bartaraf etishga qaratilishi lozim.

Qamrov bo‘yicha O‘zbekiston global o‘rtachadan yuqori, jamg‘arma mahsulotlaridan foydalanish bo‘yicha esa o‘n baravar past (4-jadval).

Bank kartasi katta yoshlilarning 83 foizida mavjud [1]. Aholining 94 foizi internetdan, qariyb 72 foizi raqamli to‘lovlardan foydalanadi [30]. To‘lov xizmatlarida raqobat yetilgan, jamg‘arma, kredit va investitsiya xizmatlarida esa hali shakllanmagan.

Natijalar Claessens va Laeven [6] xulosasini O‘zbekiston misolida tasdiqlaydi: 34 ta bank va 1000 dan past HHI raqobatli xulqni ta‘minlamagan. Raqobatni cheklovchi omil banklar soni emas, balki bozorning ikki segmentga bo‘linganidir. Birinchi segmentda davlat banklari arzon resurs bilan yirik va davlat korxonalarini kreditlaydi,

¹ Manba: [35].

ikkinchisida xususiy banklar qimmat depozit bilan chakana mijozga xizmat ko'rsatadi. Segmentlar o'rtasida mijoz va resurs oqimi cheklangani uchun narx signallari tizim bo'ylab tarqalmaydi.

4-jadval

Global mo'ljal va O'zbekiston ko'rsatkichlari, katta yoshli aholiga nisbatan foizda¹

Ko'rsatkich	Global mo'ljal (2024-yil)	O'zbekiston
Hisobvaraq egaligi	79	86 (asosiy bank hisobvarag'i)
Hisobvaraqda jamg'arish	40 (rivojlanayotgan mamlakatlar)	4 (jamg'arma yoki muddatli depozit)
Raqamli kanaldan foydalanish	42 (savdo nuqtasida raqamli to'lov)	77 (internet-banking)

Izoh: Ko'rsatkichlar ta'rifi to'liq mos emas, shu sababli taqqoslash yo'nalishni ko'rsatadi.

Davlat banklaridagi 1,5 foiz punktlilik spreadni yuqori samaradorlik belgisi deb talqin qilish xato bo'lar edi. Berger va Hannan [3] gipotezasiga ko'ra, raqobat bosimidan himoyalangan bank xarajatlarni optimallashtirishga undalmaydi; bu yerda past spread subsidiyalangan resurs natijasidir. La Porta va boshqalar [18] ta'kidlagan davlat egaligining moliyaviy rivojlanishni sekinlashtiruvchi ta'siri jamg'arma mahsulotlarining 4 foizlik qamrovida ko'rinadi. Depozit uchun faol raqobat asosan bozorning 37 foizini egallagan banklar o'rtasida kechmoqda.

Barqarorlik nuqtayi nazaridan Keeley [15] ogohlantirishi o'rinli: raqobatni keskin kuchaytirish tavakkalchilikni oshirishi mumkin. Biroq 18,5 foizlik kapital monandligi va xususiy banklardagi 16 foizlik kapital-aktiv nisbati xavfsizlik zaxirasi mavjudligini ko'rsatadi. Boyd va De Nicoló [5] mantig'iga ko'ra, kredit stavkalarining raqobat tufayli pasayishi qarz oluvchilar riskini kamaytiradi. O'zbekiston sharoitida raqobatni kuchaytirish va barqarorlik o'rtasida keskin ziddiyat yo'q, lekin aktivlar sifatini shaffof hisobga olish dastlabki shartdir.

Raqamli yo'nalishda Vives [27] hamda Frost va boshqalar [10] xulosalari amaliy ahamiyatga ega. Raqamli to'lovlar qamrovi yuqori bo'lgan bozorda mijoz ma'lumotlari kimning qo'lida bo'lsa, kredit va jamg'arma mahsulotlarini sotishda o'sha ustunlikka ega bo'ladi. Ochiq banking joriy etilmasa, bu ustunlik yirik banklar va to'lov ekotizimlarida to'planadi. Joriy etilsa, mijoz roziligi bilan ma'lumot almashinuvi kichik banklarga ham skoring va shaxsiylashtirilgan taklif imkonini beradi.

Xorijiy tajriba raqobatni kuchaytirishda mulkchilik islohoti bilan birga almashtirish xarajatini pasaytirish hal qiluvchi ekanini ko'rsatadi. Buyuk Britaniyada 2013-yilda joriy hisobvaraqni yetti ish kunida boshqa bankka ko'chirish xizmati ishga tushirildi. 2017-yilda Raqobat va bozorlar boshqarmasi to'qqizta eng yirik bankni standartlashtirilgan API orqali mijoz ma'lumotlarini uchinchi tomonga ochishga majbur qildi [7]. Yevropa Ittifoqida shu vazifani to'lov xizmatlari to'g'risidagi ikkinchi direktiva bajardi [9].

¹ Manba: [1]; [16].

Bu tajribadan uch saboq chiqadi. Ochiq banking ixtiyoriy emas, yirik banklar uchun majburiy bo‘lganda ishlaydi. Texnik standart regulyator tomonidan yagona qilib belgilanishi kerak. Ma’lumot almashinuvi hisobvaraqlarni ko‘chirish xizmati bilan birga joriy etilganda mijozning tanlash imkoniyati amalda kengayadi.

Tahlil asosida mexanizm to‘rt blokdan iborat tizim sifatida taklif etiladi (5-jadval). Bloklar ketma-ket emas, o‘zaro bog‘liq: institutsional blok teng sharoit yaratadi, narx bloki resurs narxini bozorga yaqinlashtiradi, sifat bloki mijozga solishtirish imkonini beradi, raqamli blok almashtirish xarajatini pasaytiradi.

5-jadval

Bank xizmatlari raqobatbardoshligini oshirish mexanizmining bloklari¹

Blok	Asosiy vosita	Kuzatuv ko‘rsatkichi	Amalga oshiruvchi
Institutsional	Davlat banklarini xususiylashtirish, korporativ boshqaruvni kuchaytirish	Mulkdor bo‘yicha jamlangan HHI; davlat ulushi	Iqtisodiyot va moliya vazirligi
Narx	Yo‘naltirilgan va imtiyozli kreditlarni byudjet orqali ochiq subsidiyaga o‘tkazish	Guruhlararo kredit-depozit nisbati farqi; spread farqi	Hukumat, Markaziy bank
Sifat	Xizmat sifatining yagona standarti va natijalarni banklar kesimida e‘lon qilish	Shikoyatlar soni, xizmat tezligi, mijoz qoniqishi	Markaziy bank, banklar
Raqamli	Ochiq banking, raqamli identifikatsiya, hisobvaraqlarni ko‘chirish xizmati	API orqali ulangan banklar ulushi; ko‘chirilgan hisobvaraqlar soni	Markaziy bank, banklar, fintex kompaniyalar

5-jadvalda har bir blok uchun asosiy vosita, uning natijasini kuzatish ko‘rsatkichi va mas’ul ijrochi belgilangan. Institutsional va narx bloklari asosan Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Hukumat, sifat va raqamli bloklar esa Markaziy bank va banklarning hamkorligida amalga oshiriladi.

Mexanizm samaradorligini kuzatish uchun bank xizmatlari raqobatbardoshligining integral indeksi (BXRI) taklif etiladi:

$$BXRI = 0,30 \cdot I + 0,25 \cdot N + 0,25 \cdot S + 0,20 \cdot R \quad (3)$$

bu yerda BXRI - bank xizmatlari raqobatbardoshligining integral indeksi; I , N , S va R - mos ravishda institutsional, narx, sifat va raqamli bloklarning 0 dan 1 gacha me‘yorlangan subindekslari; 0,30, 0,25, 0,25 va 0,20 - bloklar vaznlari.

Vaznlar yig‘indisi 1 ga teng bo‘lgani uchun indeks ham 0 dan 1 gacha qiymat qabul qiladi: u 1 ga qanchalik yaqin bo‘lsa, bozorda raqobat sharoiti shunchalik qulay hisoblanadi. Vaznlar muallifning ekspert bahosi bo‘lib, institutsional blokka eng katta vazn berilishi mulkdor bo‘yicha konsentratsiya asosiy to‘siq ekani bilan izohlanadi. Vaznlarni keyingi bosqichda ekspert so‘rovi yoki bosh komponentlar usuli bilan aniqlashtirish zarur.

Narx raqobatini ma‘muriy yo‘l bilan ta‘minlashga urinish teskari natija beradi. XVJ missiyasi foiz stavkalariga yuqori chegara o‘rnatishdan saqlanishni tavsiya etgan,

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

chunki bunday chegara ayniqsa riskli va xizmat bilan yetarli qamrilmagan qarz oluvchilar uchun moliyalashtirish imkoniyatini toraytiradi hamda norasmiy kreditlashni rag'batlantiradi [14]. Stavkalar pasayishi resurs narxining tenglashuvi, operatsion xarajatlarning qisqarishi va mijozning bankni erkin almashtira olishi natijasi bo'lishi kerak. Mexanizmning narx bloki shu mantiqqa qurilgan.

Mexanizmning ishlashini baholashda natija va jarayon ko'rsatkichlarini farqlash zarur. Davlat ulushi yoki ulangan banklar soni jarayon ko'rsatkichlaridir; ular chora amalga oshirilganini bildiradi, lekin mijoz uchun natijani ko'rsatmaydi. Natija ko'rsatkichlari sifatida guruhlararo spread farqining qisqarishi, jamg'arma mahsulotlari qamrovining o'sishi va bankini almashtirgan mijozlar ulushi olinishi mumkin. Agar jarayon ko'rsatkichlari yaxshilanib, natija ko'rsatkichlari o'zgarmasa, bu mexanizmning biror bloki ishlamayotganidan dalolat beradi va choralarni qayta ko'rib chiqishga asos bo'ladi.

Alohida bank darajasida mexanizm Porter [23] strategiyalariga mos ravishda ikki yo'ldan birini tanlashni talab qiladi. Yirik banklar uchun xarajat bo'yicha yetakchilik oqilona: jarayonlarni avtomatlashtirish, filial tarmog'ini optimallashtirish, sun'iy intellektni ichki operatsiyalarga joriy etish. McKinsey sharhida sun'iy intellekt tarmoqni misli ko'rilmagan sur'atda o'zgartirayotgani va sekin harakat qilgan banklar mijoz bilan munosabatni yo'qotish xavfiga duch kelishi ta'kidlanadi [19]. O'rta va kichik banklar uchun tabaqalashtirish maqbul: tor segment, tez qaror, SERVQUAL o'lchamlari bo'yicha yuqori sifat.

Bank darajasidagi dastaklar to'rt guruhga ajratiladi. Mahsulot dastagi xizmatlar to'plamini mijozning hayotiy sikli bo'yicha qurishni, jamg'arma, to'lov va kreditni yagona taklifga birlashtirishni anglatadi. Narx dastagi tariflarni shaffof qilish va xizmatning to'liq qiymatini oldindan ko'rsatishga tayanadi. Jarayon dastagi hisobvaraqa ochish, kredit bo'yicha qaror va shikoyatni hal qilish muddatlarini qisqartirishni nazarda tutadi. Kadrlar va texnologiya dastagi ma'lumotlar tahlili, risk-menejment va kiberxavfsizlik bo'yicha malakani shakllantirishga qaratiladi. Rose va Hudgins [24] ta'kidlaganidek, foizsiz daromad ulushini oshirish bank daromadini foiz marjasi tebranishlaridan himoya qiladi; marja qisqarib borayotgan sharoitda bu dastak ayniqsa muhim.

Mexanizm bloklarini bir vaqtda ishga tushirish shart emas, ammo ketma-ketlik muhim. Birinchi bosqichda (2026-2027) eng kam xarajat talab qiladigan shaffoflik choralari amalga oshiriladi: sifat ko'rsatkichlarini e'lon qilish, aktivlar sifatini xalqaro standartlar bo'yicha oshkor etish va ochiq banking texnik standartini tasdiqlash. Bu bosqich mulkchilik tuzilmasini o'zgartirmaydi, lekin mijoz va investor uchun solishtirish asosini yaratadi.

Ikkinchi bosqichda (2027-2028) ma'lumot almashinuvi tizimli ahamiyatga molik banklar uchun majburiy bo'ladi va yo'naltirilgan kreditlar byudjet subsidiyasiga o'tkazila boshlanadi. Shu davrda strategiyada ko'zda tutilgan dastlabki xususiylashtirish bitimlari resurs tengligi sharoitida o'tadi. Uchinchi bosqichda (2029-2030) ochiq banking barcha banklarga tatbiq etiladi, integral indeks esa yillik hisobot ko'rsatkichiga aylanadi.

Uchta riskni oldindan hisobga olish kerak. Imtiyozli resursdan mahrum bo'lgan davlat banklarida marja qisqarib, kapitalga bosim kuchayishi mumkin; buning oldini olish uchun o'tish bosqichma-bosqich bo'lishi lozim. Ma'lumotlar ochilishi kibernetika va shaxsiy ma'lumotlar himoyasi talablarini keskin oshiradi. Depozit uchun raqobat kuchayishi stavkalarni vaqtincha ko'tarib, kichik banklarning likvidligini sinovdan o'tkazishi mumkin. Markaziy bankning risk asosidagi nazorati va stress-testlari bu risklarni cheklashning asosiy vositasidir [13].

Natijalar O'zbekiston sharoitida uch darajada qo'llanilishi mumkin. Regulyator darajasida mulkdor bo'yicha jamlangan HHI va guruhlararo kredit-depozit farqi "O'zbekiston - 2030" strategiyasidagi 55 foizlik mo'ljalga [32] qo'shimcha kuzatuv ko'rsatkichi bo'la oladi. Davlat ulushi 55 foizga tushganda ham jamlangan indeks 3000 dan yuqori qoladi, ya'ni mo'ljalning o'zi raqobatli bozor uchun yetarli emas.

Aksiyador darajasida davlat banklarini xususiylashtirishga tayyorlashda depozit bazasini mustaqil shakllantirish qobiliyati asosiy mezon sifatida olinishi mumkin. Kredit-depozit nisbati 190 foiz bo'lgan bank strategik investor uchun bozor resursiga o'tish xarajatini anglatadi. Bu nisbatni pasaytirish bankning bozor qiymatini oshiradi.

Bank darajasida 4 foizlik jamg'arma qamrovi eng katta o'sish zaxirasini ko'rsatadi. Sodda, masofadan ochiladigan jamg'arma mahsulotlarini birinchi bo'lib taklif etgan bank barqaror va arzon resurs bazasiga ega bo'ladi. Depozitlarning yillik 33 foizlik o'sishi aholida bunday mahsulotlarga talab mavjudligini bildiradi.

Markaziy bankning milliy moliyaviy inklyuzivlik indeksleri asosida belgilangan ustuvor yo'nalishlar taklif etilayotgan mexanizm bilan uyg'un. Ular sodda jamg'arma mahsulotlarini kengaytirish, hududlar o'rtasidagi tafovutni qisqartirish, kichik va o'rta biznes uchun integratsiyalashgan raqamli xizmatlarni rivojlantirish, qarz yuki risklarini boshqarish hamda pul oqimiga asoslangan biznes kreditlashni kengaytirishni qamraydi [1]. Bu yo'nalishlarning har biri banklar uchun tabaqalashtirish imkoniyatidir. Masalan, kredit byurosi ma'lumotlari aholining 98 foizini qamragan sharoitda garovga emas, pul oqimiga tayangan skoring kichik biznes segmentida raqobat ustunligi manbaiga aylanadi.

Tadqiqot natijalarini talqin qilishda cheklovlarini hisobga olish lozim. HHI oraliq ko'rinishida baholangan, guruhlar bo'yicha spred 2024-yilga tegishli, integral indeks vaznlari esa empirik sinovdan o'tmagan. Keyingi tadqiqotlarda banklar paneli asosida Panzar-Rosse H-statistikasi va Boone indikatorini hisoblash maqsadga muvofiq.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekiston bank xizmatlari bozorida raqobatni cheklovchi asosiy omil banklar sonining kamligi emas, mulkchilik va resurs tuzilmasidir. Banklar kesimidagi HHI 698-781 oralig'ida bo'lsa, yakuniy mulkdor bo'yicha jamlangan indeks 4100 dan yuqori. Davlat ulushi mavjud banklarda kredit-depozit nisbati 190 foiz, boshqa banklarda 98 foiz; foiz spreadi mos ravishda 1,5 va 7,2 foiz punkt. Bozor ikki segmentga bo'lingan va ular o'rtasida narx raqobati deyarli yo'q.

Raqamli qamrov raqobat uchun qulay zamin yaratgan: hisobvaraqa egaligi 86 foiz, internet-bankingdan foydalanish 77 foiz. Biroq jamg'arma mahsulotlari qamrovi 4 foizda qolmoqda, bu foydalanish chuqurligi bo'yicha raqobat hali boshlanmaganini

ko'rsatadi. Kapital monandligining 18,5 foizlik darajasi raqobatni kuchaytirish uchun barqarorlik zaxirasi mavjudligini bildiradi.

Raqobatbardoshlikni oshirish mexanizmi institutsional, narx, sifat va raqamli bloklar birligida ishlagandagina natija beradi. Shu asosda uchta amaliy taklif ishlab chiqildi:

1. Ochiq banking va hisobvaraqlari ko'chirish xizmatini majburiy bosqichlar bilan joriy etish. Markaziy bank 2030-yilgacha fintex strategiyasi doirasida avval tizimli ahamiyatga molik yetti bank, so'ng barcha banklar uchun standartlashtirilgan API orqali mijoz roziligi asosida ma'lumot almashishni majburiy qilishi lozim. Bunga ish haqi va doimiy to'lov topshiriqlarini yangi bankka avtomatik o'tkazuvchi ko'chirish xizmati qo'shilishi kerak. Natija ko'rsatkichi - API orqali ulangan banklar ulushi va yil davomida ko'chirilgan hisobvaraqlar soni.

2. Bank xizmatlari sifatining yagona standartini kiritish va natijalarni banklar kesimida har chorakda e'lon qilish. Standart SERVQUAL o'lchamlariga tayanib, kamida beshta ko'rsatkichni qamrashi kerak: murojaatni hal qilish muddati, 1000 mijozga shikoyatlar soni, masofaviy kanallarning uzluksiz ishlash vaqti, kredit bo'yicha qaror tezligi va xizmatlarning to'liq qiymati. Ochiq reyting sifatni narx bilan teng raqobat omiliga aylantiradi.

3. Davlat ulushini qisqartirishni resurs tengligi bilan bog'lash. Xususiylashtirish jadvaliga qo'shimcha ravishda yo'naltirilgan va imtiyozli kreditlarni bank balansidan byudjet orqali ochiq subsidiyaga bosqichma-bosqich o'tkazish zarur. Oraliq mo'ljal sifatida 2030-yilgacha davlat banklarida kredit-depozit nisbatini 150 foizdan pastga tushirish va mulkdor bo'yicha jamlangan HHI ni rasmiy kuzatuv ko'rsatkichi sifatida qabul qilish taklif etiladi.

Ushbu takliflar bir-birini to'ldiradi: birinchisi mijozning bankni almashtirish xarajatini, ikkinchisi axborot assimetriyasini, uchinchi resurs narxidagi tengsizlikni kamaytiradi. Ular birgalikda amalga oshirilganda bank xizmatlari raqobatbardoshligi alohida bankning ustunligidan butun bozorning xususiyatiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alliance for Financial Inclusion. (2026). Uzbekistan launches its National Financial Inclusion Indices. <https://afi-global.org/news/uzbekistan-launches-its-national-financial-inclusion-indices/>

2. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2006). Bank concentration, competition, and crises: First results. *Journal of Banking & Finance*, 30(5), 1581-1603. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2005.05.010>

3. Berger, A. N., & Hannan, T. H. (1998). The efficiency cost of market power in the banking industry: A test of the "quiet life" and related hypotheses. *Review of Economics and Statistics*, 80(3), 454-465. <https://doi.org/10.1162/003465398557555>

4. Boone, J. (2008). A new way to measure competition. *The Economic Journal*, 118(531), 1245-1261. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02168.x>

5. Boyd, J. H., & De Nicoló, G. (2005). The theory of bank risk taking and competition revisited. *The Journal of Finance*, 60(3), 1329-1343. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2005.00763.x>

6. Claessens, S., & Laeven, L. (2004). What drives bank competition? Some international evidence. *Journal of Money, Credit and Banking*, 36(3), 563-583. <https://doi.org/10.1353/mcb.2004.0044>
7. Competition and Markets Authority. (2017). The Retail Banking Market Investigation Order 2017. GOV.UK.
8. Demirgüç-Kunt, A., & Huizinga, H. (1999). Determinants of commercial bank interest margins and profitability: Some international evidence. *The World Bank Economic Review*, 13(2), 379-408. <https://doi.org/10.1093/wber/13.2.379>
9. European Parliament & Council of the European Union. (2015). Directive (EU) 2015/2366 on payment services in the internal market. *Official Journal of the European Union*, L 337, 35-127.
10. Frost, J., Gambacorta, L., Huang, Y., Shin, H. S., & Zbinden, P. (2019). BigTech and the changing structure of financial intermediation. *Economic Policy*, 34(100), 761-799. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiaa003>
11. International Monetary Fund. (2025a). Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program - Financial system stability assessment (IMF Country Report No. 25/145). <https://doi.org/10.5089/9798229015103.002>
12. International Monetary Fund. (2025b). Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program - Detailed assessment of observance - Basel Core Principles for effective banking supervision (IMF Country Report No. 25/227). <https://doi.org/10.5089/9798229019811.002>
13. International Monetary Fund. (2026a). Republic of Uzbekistan: 2026 Article IV consultation - Press release; and staff report. <https://doi.org/10.5089/9798229048927.002>
14. International Monetary Fund. (2026b). Uzbekistan: Staff concluding statement of the 2026 IMF Article IV mission. https://cbu.uz/en/press_center/news/3746324/
15. Keeley, M. C. (1990). Deposit insurance, risk, and market power in banking. *The American Economic Review*, 80(5), 1183-1200.
16. Klapper, L., Singer, D., Starita, L., & Norris, A. (2025). The Global Findex Database 2025: Connectivity and financial inclusion in the digital economy. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-2204-9>
17. Kursiv. (2026, April 22). Uzbekistan's private and mid-sized banks gain momentum. <https://kz.kursiv.media/en/2026-04-22/engk-yeri-uzbekistans-private-and-mid-sized-banks-gain-momentum/>
18. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2002). Government ownership of banks. *The Journal of Finance*, 57(1), 265-301. <https://doi.org/10.1111/1540-6261.00422>
19. McKinsey & Company. (2026). Global Banking Annual Review 2026: Precision with speed. <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/global-banking-annual-review>
20. Panzar, J. C., & Rosse, J. N. (1987). Testing for “monopoly” equilibrium. *The Journal of Industrial Economics*, 35(4), 443-456. <https://doi.org/10.2307/2098582>

21. Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
22. Philippon, T. (2016). The FinTech opportunity (NBER Working Paper No. 22476). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w22476>
23. Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.
24. Rose, P. S., & Hudgins, S. C. (2013). *Bank management & financial services* (9th ed.). McGraw-Hill.
25. U.S. Department of Justice & Federal Trade Commission. (2023). *Merger guidelines*.
26. UzDaily. (2026). Total capital of Uzbekistan banking system reaches 145.5 trillion soums. <https://www.uzdaily.uz/en/total-capital-of-uzbekistan-banking-system-reaches-1455-trillion-soums/>
27. Vives, X. (2019). Digital disruption in banking. *Annual Review of Financial Economics*, 11, 243-272. <https://doi.org/10.1146/annurev-financial-100719-120854>
28. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son “2020-2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/4811025>
29. Abdullayeva, Sh. Z. (2017). *Bank ishi. Iqtisod-Moliya*.
30. Gazeta.uz. (2026, 25-sentabr). Markaziy bank 2030-yilgacha mo‘ljallangan fintex strategiyasini tasdiqladi: Open Banking, raqamli valyuta va \$1 mlrd investitsiyalar. <https://www.gazeta.uz/oz/2026/09/25/fintech-strategy-uzbekistan-2030/>
31. Omonov, A. A., & Qoraliyev, T. M. (2012). *Pul, kredit va banklar. Iqtisod-Moliya*.
32. Spot.uz. (2026, 20-fevral). O‘zbekiston 2026-yilda davlat banklarini xususiylashtirishni rejalashtirmayapti. <https://www.spot.uz/oz/2026/02/20/privatization-banks>
33. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2025). 2026-yil uchun mahalliy tizimli ahamiyatga molik banklar belgilandi. <https://cbu.uz/uz/financial-stability/press-releases/2982189/>
34. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2026a). Tijorat banklari faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari to‘g‘risida 2026-yil 1-yanvar holatiga (banklar kesimida) ma’lumot. <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/3326197/>
35. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2026b). Aktivlar miqdori bo‘yicha guruhlashtirilgan tijorat banklari faoliyatining alohida ko‘rsatkichlari to‘g‘risida 2026-yil 1-aprel holatiga ma’lumot. <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/3791269/>
36. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2026c). Bank tizimi faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari to‘g‘risida ma’lumot (2026-yil 1-aprel holatiga). <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/3791267/>

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:
Ingliz tili muharriri:
Rus tili muharriri:
Musahhih:
Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Karimova Shirin Zoxid qizi
Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, sentabr, 9-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610
Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi** rayosatining **2024-yil 04-oktabrdagi 362/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. ГОСТ 7.56-2002 " Seriyali nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlaro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**